

УДК 711.13 (477.65)

І.О. МОСТОВА,

канд. геогр. наук, мол. наук. співроб.

Інституту демографії та соціальних досліджень

ім. М. В. Птухи НАН України

E-mail: mostovajairina@yandex.ru

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА СИСТЕМУ РОЗСЕЛЕННЯ

У статті обґрунтовано загальні особливості взаємодії міграційних, демографічних та розселенських процесів у межах регіонів. Висвітлено основні демографічні тенденції Кіровоградської, Житомирської, Сумської та Чернігівської областей. Охарактеризовано міграційні процеси в Кіровоградській області за кількісними показниками та напрямками. Здійснено аналіз Кіровоградської регіональної системи розселення та виявлено її трансформації.

Ключові слова: *депопуляція, демографічні показники, міграція, система розселення.*

Постановка проблеми. Послідовна зміна таких демографічних процесів, як народжуваність і смертність, є основою безперервного оновлення поколінь людей, або відтворення населення. Але на сучасному етапі розвитку демографічної науки утвердився дещо ширший погляд на відтворення населення, згідно з яким крім природного руху враховуються просторовий (міграція) та соціальний (зміна соціальних структур, соціальна та професійна мобільність) рухи. Демографічні процеси в Україні мають регіональні відмінності і характеризуються різними тенденціями та залежностями від соціально-економічних чинників. Територіями із найгострішим проявом демографічних проблем є «депресивні» регіони, що і зумовило необхідність їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та прикладні розробки фахівців з географії населення і розселення в Україні викладено у працях В. Джамана (V. Dgaman), А. Доценка (A. Docenko), Л. Немець (L. Nemets), Ю. Пітюренка (U. Pityurenko), М. Фащевського (M. Fashevskiy), В. Яворської (V. Yavorska), І. Гудзеляк (I. Gudzelyak) та інших вчених. Дослідженню загальної характеристики міграційних процесів присвячені праці О. Малиновської (O. Malinovska), Г. Вечканова (G. Vechkanov), А. Вишневського (A. Vishnevskiy), Т. Галкіної (T. Galkina), О. Позняка (O. Poznyak), О. Даньшина (O. Danshin), Д. Драгунського (D. Dragunskiy), В. Колосова (V. Kolosov) та ін. Трансформації у системі розселення населення України досліджували у від-

ділі суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України. Однак актуальними залишаються дослідження трансформаційних процесів регіональних систем розселення України під впливом різних чинників.

Метою даної статті є аналіз сучасної демографічної ситуації та трансформацій системи розселення населення регіонів загалом, і детальне вивчення таких взаємозв'язків у межах Кіровоградської області, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Форми розселення і типи поселень відображають особливості історичного розвитку, географічного положення, сучасних соціально-економічних умов, рівень розвитку продуктивних сил, спеціалізацію і концентрацію промислового та сільськогосподарського виробництва, а також демографічну ситуацію. Регіональні системи розселення є складними поєднаннями функціонально взаємопов'язаних і взаємодіючих ієрархічно підпорядкованих міських і сільських поселень. У населених пунктах різних функціональних типів і залежно від географічного положення складається різна демографічна ситуація. Міграційна активність населення і вектори міграційних потоків визначаються рівнем економічного і соціального розвитку регіонів та окремих поселень, що, в кінцевому підсумку, відображається на формуванні їх демографічного і поселенського потенціалів.

Зростання концентрації населення є наслідком природного його приросту. Ті райони, де відбувається його депопуляція, навпаки характеризуються зменшенням щільності населення, а в окремих випадках, обезлюдненням території [3].

З врахуванням демографічних, соціально-економічних передумов та міграційних процесів зміни в системі розселення у регіонах проявляються за такими основними напрямками: скорочення або збільшення чисельності населення міст, зокрема скорочення в малих і середніх за людністю містах, а збільшення — у великих; скорочення чи збільшення чисельності населення сільської місцевості; зменшення чи збільшення кількості сільських населених пунктів; зменшення або збільшення густоти населення регіону.

В умовах соціально-економічних трансформацій масштабним є відтік працездатного населення із моноспеціалізованих міст, основу господарської діяльності яких визначають одне чи кілька промислових підприємств, та місцевостей сільськогосподарської спеціалізації.

Отже, соціальні явища і процеси мають тісні взаємозв'язки в регіоні. Чим вищий рівень безробіття в регіоні, тим вищі показники внутрішньої та зовнішньої міграції, і, як результат, відбуваються суттєві трансформації демографічних показників, які ведуть до трансформацій у системі розселення. Ця модель характерна для більшості регіонів України і є одним із можливих варіантів взаємозв'язків і взаємовпливу різних складових. Такі взаємозалежності можуть мати різні напрями та варіанти подальшого розвитку [4].

За 10 років (2003—2013 рр.) чисельність наявного населення України скоротилася на 2211305 осіб, а міграційне сальдо зросло на 51708 осіб. Зокрема, за період з 2003 по 2013 роки з карти України зникло 173 населені пункти: 171 село та 2 селища міського типу. Такі втрати були зумовлені зміною адміністративного статусу населеного пункту або, в основному, знелюдненням території внаслідок демографічних втрат. Якщо говорити про більш глибокий ретроспективний аналіз змін у розселенській мережі, то слід зазначити, що з 1991 по 2013 роки в Україні зникло 528 сільських населених пунктів (серед яких 34 селища й 494 села) у зв'язку з відсутністю у них жителів. Тоді як через об'єднання з іншими населеними пунктами або через включення їх у межі

міст чи селищ міського типу зникло 113 сільських населених пунктів, серед яких 6 селищ і 107 сіл.

Істотних трансформацій адміністративно-територіального устрою зазнали «депресивні» території, які з економічних, політичних, соціальних, екологічних та інших причин втрачають здатність до саморозвитку, а отже, не мають можливості самостійно вийти із кризового стану. Відповідно до досліджень Барановського М.О., до групи регіонів із дуже високим інтегральним індексом депресивності належать Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Волинська та Чернівецька області. До другої групи із високим інтегральним індексом депресивності потрапили Кіровоградська, Сумська, Херсонська, Черкаська та Чернігівська області тощо. Серед зазначених регіонів нас цікавитимуть в подальшому саме Житомирська, Сумська, Чернігівська та Кіровоградська області, які втратили найбільшу кількість населення, мають найвище від'ємне міграційне сальдо та зазнали значних трансформацій системи розселення [1].

У 2012 році чисельність населення Житомирської області становила 1271,0 тис. осіб і, порівняно з даними перепису 1989 року, зменшилася на 274,4 тис. осіб. В Сумській області проживало 1147,8 тис. жителів і це на 289,9 тис. осіб менше, порівняно із 1989 роком. Чернігівська область мала 1083,2 тис. осіб наявного населення, що на 332,7 тис. менше порівняного року. У віковій структурі населення даних областей досить високою є частка осіб післяпрацевдатного віку, що складає 25,2% у Чернігівській, 23,0% в Сумській та 21,6% в Житомирській області і є вищою за середній показник по країні (21,2%). Водночас частка осіб, молодших за працевдатний вік, дуже низька і становить лише 13,7%, 13,5% та 16,8% відповідно. Отже, в даних областях чітко простежується загальноукраїнська тенденція старіння населення та яскраво проявляються процеси його депопуляції.

Природне скорочення населення, яке є загальноукраїнським явищем, досить гостро проявляється в досліджуваних регіонах. Так, періодом максимальних показників природного скорочення були 1995–2007 рр., коли відповідний коефіцієнт становив від –9,0 осіб/1000 жителів в Житомирській області до –14,1 осіб в Чернігівській. В середньому у 2012 році природне скорочення населення Сумської області становило –7,9 осіб, Житомирської – –5,2 осіб, а Чернігівської – –9,9 осіб.

Аналіз абсолютної величини природного руху населення даних областей за 22-х річний період свідчить про значні його втрати. Зокрема, Чернігівська область втратила 305296 осіб, населення Сумської області зменшилось на 263884 осіб, а кількість жителів Житомирської області знизилась на 179798 осіб.

Крім того, невтішні результати спостерігаються і щодо міграційного сальдо. Значне міграційне скорочення населення в межах досліджуваних регіонів розпочалося ще на початку 90-х років ХХ століття. Зокрема, у 1995 році міграційне сальдо становило –7,4 осіб у Житомирській, –1,6 осіб у Сумській та –3,4 осіб у Чернігівській областях. Ситуація дещо покращилася лише у 2012 році, коли зазначені показники по регіонах були: 0,9, –1,2 та –0,7 осіб відповідно.

Отже, враховуючи дану демографічну ситуацію проаналізуємо її вплив на систему розселення досліджуваних регіонів.

Станом на 1.01.2012 року Житомирська субрегіональна система розселення включала 55 міських та 1613 сільських поселень. Густота населення в межах області у 1991 році становила 51,8 осіб/кв. км., в 2003 році – 46,1 осіб/ кв. км., а вже в 2012 році – 42,7 ос/кв. км. За 22-річний період густота населення зменшилася на 17,6%,

кількість населення на 272,2 тис. осіб, а міграційні втрати становлять 88,9 тис. осіб, в результаті чого з обліку знято 42 села.

Субрегіональна система розселення Сумської області включає 35 міських та 1466 сільських населених пунктів. Густота населення в межах області у 1991 році становила 60,2 осіб/кв. км, в 2003 році – 53,7 осіб/кв. км., а вже в 2012 році – 48,4 осіб/кв. км. У межах досліджуваного періоду густота населення зменшилася на 19,7%, а абсолютна його кількість – на 280,4 тис. осіб, міграційні втрати становлять 44,0 тис. осіб, як наслідок з обліку знято 35 сільських поселень.

Субрегіональна система розселення Чернігівської області складається з 45 міських поселень та 1481 сільських. Густота населення області у 1991 році становила 44,3 осіб/кв. км, в 2003 році – 38,4 осіб/кв. км, а в 2012 році – 34,1 осіб/кв. км. Густота населення зменшилася на 23,1%, а кількість населення на 327,4 тис. осіб, міграційні втрати становлять 34,1 тис. осіб, а тому з обліку знято 39 сіл за досліджуваний період.

Спинимося детальніше на дослідженні відповідних взаємозв'язків у межах Кіровоградської області. У 2012 році чисельність населення Кіровоградської області становила 1002,4 тис. осіб і, порівняно з даними перепису населення 1989 року, зменшилась на 232 тис. осіб. Основним фактором скорочення населення у більшості районів області є природне його скорочення (депопуляція), викликане рядом соціально-економічних, демографічних та соціально-психологічних факторів. Насамперед, відсутністю робочих місць, низькими доходами населення, погіршенням статеві-вікової його структури тощо.

Поряд із депопуляцією, в Кіровоградській області відбувається процес старіння населення. З часом це може зумовити ускладнення ситуації на ринку праці регіону, що проявиться у дефіциті трудових ресурсів у регіоні, особливо у дефіциті висококваліфікованої робочої сили. Так, у віковій структурі населення Кіровоградської області дуже високою є частка осіб пенсійного віку (26,8%) та низькою – дітей і підлітків (15,2%). Найвища частка осіб пенсійного віку характерна для Олександрівського, Світловодського, Вільшанського, Голованівського та Ульяновського районів. У Кіровоградській області частка осіб молодших за працездатний вік, вища, ніж в середньому по Україні (14,2%). Водночас осіб старших за працездатний вік також більше, порівняно з середньоукраїнським показником, на 2,4%. Це є несприятливим для відтворення трудових ресурсів потенціалу. Особливо з врахуванням того, що в Кіровоградській області, як і загалом в Україні, існує тенденція до зростання у віковій структурі населення частки осіб старших за працездатний вік та зменшення частки осіб, молодших за працездатний вік. В області цей процес протікає більш інтенсивно, оскільки динаміка таких змін за період з 1997 по 2010 роки в регіоні відповідає 1,7%, а в Україні – 1,5%.

В сільській місцевості вікова структура населення гірша для його відтворення, ніж у містах, оскільки частка населення у віці старшому за працездатний тут становить 29,1%, а особи працездатного віку лише 54,5%.

У статевій структурі населення Кіровоградської області переважають жінки (544,5 тис. осіб) над чоловіками (459,1 тис. осіб). Серед населення молодших вікових груп переважають чоловіки, у старшому віці значним є переважання жінок. В середньому в Кіровоградській області на 1000 жінок припадає 843 чоловіки. Слід зазначити, що як у містах, так і в селах області кількість новонароджених хлопчиків і дівчаток є майже однаковою, але у віці після 20 років спостерігається переважання жінок у статевій структурі, що зумовлено високим показником смертності серед чоловічого населення. Переважання жінок у старшій віковій групі пояснюється тим, що тривалість їхнього життя в області, як і в Україні, на 11,5 років більша, ніж у чоловіків.

Середній вік населення Кіровоградської області становить 41,2 року, тоді як в Україні – 40,3 року. При цьому середній вік чоловіків – 38,3 року, жінок – 43,7 року. Середній вік міських жителів нижчий, ніж жителів сільської місцевості (40,8 року та 41,9 року відповідно).

Середня очікувана тривалість життя населення при народженні в Кіровоградській області збільшується. Так, у період з 1995 по 2002 роки вона становила в середньому 66,5 року, у 2006–2007 роках – 67,1 року, а в 2009–2010 роках – 69,0 років. Це нижче, ніж в середньому по Україні (70,4 року).

У 2000 році на території області народилось 7,9 осіб/тис. жителів, тоді як померло 18,0 осіб. Відповідно природне скорочення населення у 2000 році загалом по області становило -10,1 осіб/тис. жителів. Для порівняння, у 1940 році природний приріст населення області становив 12,2 осіб/тис. жителів. Найнижчі показники природного скорочення населення в області (-10,5 осіб/тис. жителів) були зафіксовані у 2005 році. Інтенсивність природного скорочення населення Кіровоградської області в період з 2000 по 2011 роки мала тенденцію до зменшення і у розрахунку на тис. жителів становила 7 осіб у 2011 році проти 10,5 осіб у 2000 році.

Причинами низької народжуваності та високої смертності населення в регіоні є, насамперед, низький рівень доходів населення, відсутність достатньої державної підтримки молодих сімей, вікова структура населення, високий рівень його захворюваності та низький рівень медичного обслуговування. Крім того, на народжуваність в регіоні впливають нестабільність шлюбу та високий рівень розлучуваності. Наприклад, у 2010 році кількість зареєстрованих шлюбів була майже на половину меншою за показник 1995 року.

Загалом надмірна смертність на Кіровоградщині зумовлена низкою факторів, серед яких ключову роль відіграють екологічні та соціально-економічні чинники. В результаті високого радіаційного фону у зв'язку зі значними покладами уранових руд в межах області, смертність населення від онкологічних захворювань у Кіровоградській області є на 14% вищою, ніж у середньому по Україні [6].

На депопуляцію населення області впливає рівень дитячої смертності. Дитяча смертність в містах є вищою, ніж у сільській місцевості. Є відмінності у рівнях смертності дівчаток та хлопчиків: ймовірність померти у чотирирічного хлопчика на 33% вища, ніж у дівчинки, у десятирічному віці хлопчиків помирає вже втричі більше, ніж дівчаток. Починаючи з 2008 року смертність серед новонароджених в області поступово зменшується.

З використанням методу ранжування в межах Кіровоградської області виділено 5 груп районів за впливом природного руху населення на відтворення робочої сили в регіоні. В якості показників використано коефіцієнти народжуваності, смертності, природного скорочення населення, частки пенсіонерів та дітей і підлітків у віковій структурі населення.

1 група – з найсприятливішими показниками для відтворення робочої сили: Бобринецький, Компаніївський, Новгородківський, Новоукраїнський та Устинівський райони;

2 група – із відносно сприятливими показниками для відтворення робочої сили: Добровеличківський, Долинський та Маловисківський райони;

3 група – з несприятливими показниками для відтворення робочої сили: Гайворонський, Знам'янський, Кіровоградський, Новомиргородський, Олександрійський, Петрівський та Ульяновський райони;

4 група – із дуже несприятливими показниками для відтворення робочої сили: Вільшанський, Голованівський, Новоархангельський, Онуфріївський та Світловодський райони;

5 група – із катастрофічно несприятливими показниками для відтворення робочої сили: Олександрівський район [4].

Стрімке міграційне скорочення населення Кіровоградської області розпочалося у 1992 році. Максимальні значення міграційного скорочення населення Кіровоградської області були характерні для 2000 року і становили $-5,1$ осіб/1000 жителів. Аналізуючи динаміку міграційних процесів населення, слід відмітити незначну їх стабілізацію з 2009 року, коли в міських поселеннях області було зафіксовано міграційний приріст. У сільській місцевості області активне міграційне скорочення населення розпочалося у 2002 році і максимальних показників набуло у 2005 році.

Загалом міграційне скорочення населення Кіровоградської області у сільській місцевості є вищим, ніж у містах. Так, у 2010 році в містах області спостерігався міграційний приріст ($1,7\%$), а у селах – міграційне скорочення населення ($-4,5\%$). Щодо внутрішньорегіональної міграції, то для міст характерний міграційний приріст населення ($1,6\%$), а для сільської місцевості – скорочення ($-2,6\%$). Показники міжрегіональної міграції характеризуються міграційним скороченням населення як у містах, так і в сільській місцевості ($-0,3\%$ та $-2,1\%$ відповідно у 2010 році).

Міждержавна міграція в області також характеризувалась міграційним скороченням населення в містах і сільській місцевості, але у 2010 році її показники мали позитивне значення ($0,4\%$ та $0,2\%$ відповідно).

У 2010 році найбільша кількість жителів покинули сільську місцевість Кіровоградського (674 особи) та Олександрійського (690 осіб) районів, а найвище міграційне скорочення сільського населення спостерігалось у Добровеличківському районі (-219 осіб).

У внутрішньорегіональному обміні в регіоні переважав рух у напрямку «село – місто». Міграційний потік населення в міські поселення у 2002 році зменшив чисельність жителів сільської місцевості на 295 осіб, а у 2010 – на 1007 осіб. У 2002 році найбільша кількість населення виїхала із Маловисківського, Кіровоградського та Новоукраїнського районів і переїхала до Кіровограда, Олександрії та Долинської. У 2010 році ця тенденція збереглася (рис. 1).

З 2002 року в Кіровоградській області значних масштабів набула міжрегіональна міграція. У загальному обсязі частка мігрантів, які брали участь у міжрегіональній міграції, складала $61,1\%$. Найбільш масово населення виїжджало з Кіровоградського, Олександрійського, Знаменського, Долинського, Гайворонського та Петрівського районів. Найбільша кількість жителів Кіровоградської області відїхала до Дніпропетровської, Черкаської областей та до міста Києва. У 2010 році ситуація змінилася лише частково: домінуючими у міжрегіональних міграційних потоках залишилися Кіровоградський, Олександрійський, Долинський та Гайворонський райони, а найбільше населення виїхало до Дніпропетровської області та міста Києва. Тобто мешканці області відїжджають переважно до суміжних економічно потужних регіонів та столиці.

Загалом у 2002 році позитивне сальдо міжрегіональної міграції було характерне лише для Світловодського району, тоді як у 2010 році – для Долинського, Новоархангельського, Онуфріївського та Олександрійського районів. Добровеличківський район за весь період характеризувався найвищими показниками міграційного скорочення населення (рис. 2).

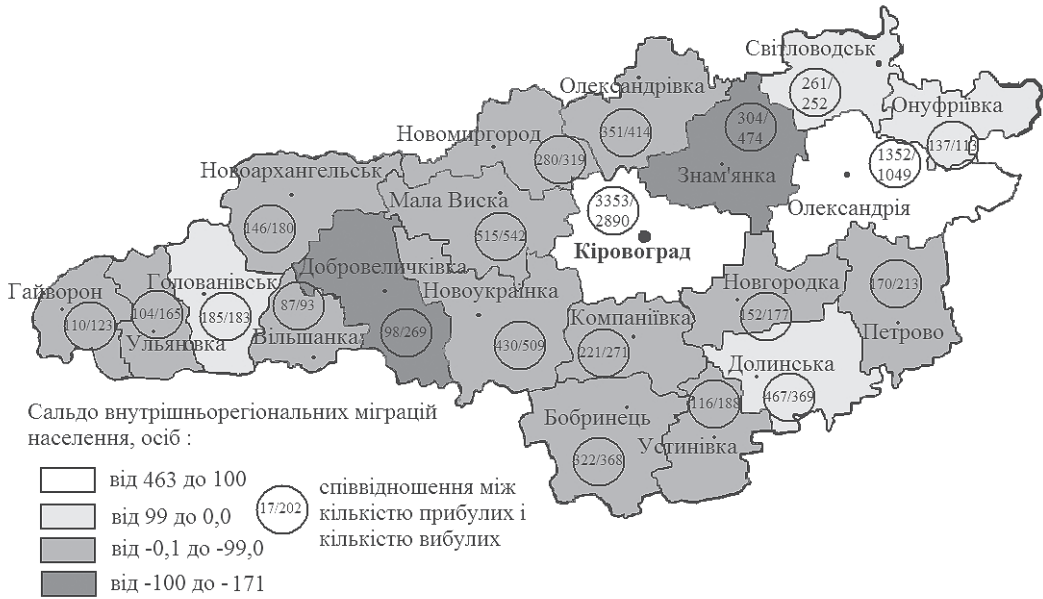

Рис. 1. Внутрішньорегіональна міграція населення Кіровоградської області у 2010 році

Джерело: дані Кіровоградського обласного управління статистики.

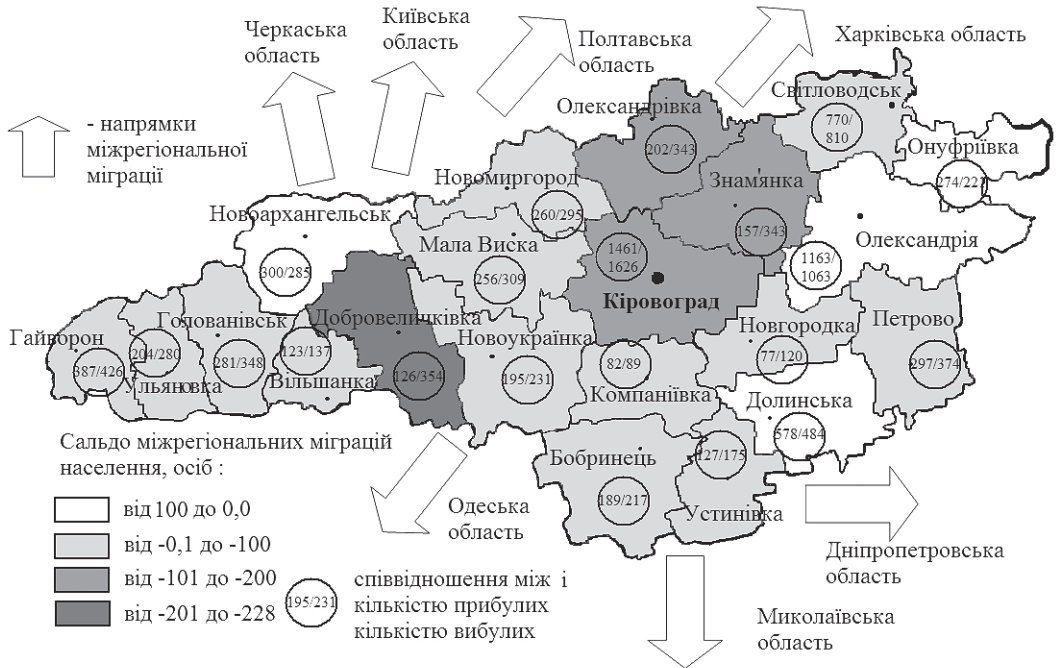

Рис. 2. Міжрегіональна міграція населення Кіровоградської області у 2010 році

Джерело: дані Кіровоградського обласного управління статистики.

У 2010 році результатом міждержавного обміну населення для області став міграційний приріст (0,3‰). У міждержавній міграції 84,8% склали іммігранти з країн СНД. Найбільша кількість жителів області (57,0%) виїхали також до країн СНД. Головним партнером у міждержавній міграції для області є Російська Федерація. У 2010 році до Росії виїхало 42,6% емігрантів, а прибуло 46,4% іммігрантів.

Кіровоградська субрегіональна система розселення включає обласний центр розселення, яким виступає місто Кіровоград, міжрайонні центри розселення (Кіровоградський, Знам'янський, Новоукраїнсько-Поміччянський, Світловодсько-Кременчуцький, Олександрійський, Гайворонський, Маловисківсько-Новомиргородський) та 12 центрів районних систем розселення. Негативні наслідки зміни розселенських процесів у Кіровоградській області почали проявлятися ще з 70-х років ХХ ст. Насамперед, вони проявлялися у зменшенні чисельності сільського населення та збільшенні відтоку населення з регіону. Середня густина населення Кіровоградської області в 1991 році становила 50,6 осіб/кв. км, 2003 році – 45,4 осіб/кв. км, а у 2010 році – знизилась до 41,4 осіб/кв. км [3].

Кількісні співвідношення міського та сільського населення Кіровоградської області зазнавали суттєвих змін. Міські жителі області становлять 61,7%, а сільські 38,3%. Ситуація кардинально відрізняється від тієї, яка була в 1939 році, коли кількість населення була 1,2 млн осіб, а сільське населення складало 81,6% від загальної його кількості. В середині 70-х років ХХ ст. чисельність міських і сільських жителів у регіоні була однаковою. Стрімке зростання міського населення відбулося в кінці 70-х років, зумовлене будівництвом нових підприємств міст Олександрії, Кіровограда та Знам'янки. Сільське населення зменшувалося у зв'язку з популярністю міського способу життя та міграцією до міст.

У 2010 р. співвідношення між типами поселень у Кіровоградській області було таким: 10 міст : 22,5 смт : 836 сільських поселень, а в Україні співвідношення між типами поселень мало такий вигляд: на кожні 10 міст : 19,3 смт : 620 сіл. Міське населення характеризується нерівномірним територіальним розподілом. Найвища концентрація міського населення характерна для Кіровоградського, Олександрійського, Світловодського та Знам'янського районів. На території зазначених адміністративних районів зосереджено близько 70% від загальної чисельності міського населення області. Найменше міських жителів проживає в Устинівському, Компаніївському та Вільшанському районах. Бобринецький, Компаніївський і Голованівський райони характеризуються високою густиною сільських поселень. Найвищими показниками людності сільських поселень відзначаються Ульяновський, Знам'янський і Гайворонський райони.

У Кіровоградській області інтенсивно зникають села. Так, за 20-річний період з 1991 по 2011 рік з карти Кіровоградської області зникло 21 село, зокрема в Новоархангельському районі – 5, Новоукраїнському – 3, Устинівському – 2 Компаніївському – 2.

Висновки. Динаміка чисельності населення є найбільш узагальнюючим критерієм оцінки демографічних процесів, розміщення населення і, як наслідок, трансформації поселенської мережі. Вона також свідчить не лише про кількісні, а й якісні харак-

теристики населення, зокрема розвиток процесу урбанізації. Стан демографічних процесів віддзеркалює мозаїчну картину відтворення населення у певному регіоні. Крім того, міграції мають безпосередній вплив на формування системи поселень, особливо коли йдеться про економічно активне населення.

Отже, для систем розселення досліджуваних регіонів характерними є такі основні риси, як скорочення загальної кількості населення, зменшення людності сільських поселень та збільшення кількості населення у містах. В результаті спостерігається тенденція до зникнення малих сіл, а у великих селах – зростання чисельності населення. Скорочення населення в регіонах зумовлене як природним рухом, так і високими показниками еміграції. А це, безумовно, відображається на мережі поселень, оскільки основна частка населення концентрується біля міст – промислових вузлів. Як наслідок, взаємний вплив розселення населення, його міграцій та демографічних процесів проявляється у зменшенні густоти населення, трансформаціях системи розселення щодо зменшення густоти населених пунктів (в основному, сільських) та навіть вилученні їх із загального обліку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барановський М.О.* Депресивність регіонів України / М.О. Барановський // Теорія та практика досліджень : зб. наук. пр. викладачів природ-геогр. ф-ту. – Ніжин, 2006. – Вип. 1. – С. 74–81.
2. *Мезенцева Н.І., Мостова О.І.* Депопуляція населення Кіровоградської області: сучасний стан та наслідки // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон, 2013. – С. 133–138.
3. *Мостова І.О.* Кіровоградська регіональна система розселення: особливості сучасного стану та трансформацій // Економічна та соціальна географія : наук. зб. – 2011. – Вип. 62. – С. 118–123.
4. *Мостова І.О.* Соціально-економічні чинники формування регіонального ринку праці Кіровоградської області // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – К., 2012. – Вип. 15 (27). – С. 172–176.
5. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2010 рік / за ред. Л.Б. Дівель. – Кіровоград: Головне управління статистики в Кіровоградській області, 2011. – 527 с.
6. Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку: колективна моногр. / за ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: Кіровоградське видавництво, 2008. – 304 с.

REFERENCES

1. *Baranovskyy, M.O.* (2006). Depresyvnist' regioniv Ukrainy [Depression regions of Ukraine]. Teoriya ta praktyka doslidzhen' – Theory and practice of research. Vol. 1, 74-81. Nizhyn [in Ukrainian].
2. *Mezentseva, N.I., Mostova, O.I.* (2013). Depopulyatsiya naseleння Kirovohrads'koyi oblasti: suchasnyy stan ta naslidky [Depopulation of Kirovograd region: current status and implications]. Rehional'ni problemy Ukrainy: heohrafichnyy analiz ta poshuk shlyakhiv vyrishennya – Regional problems of Ukraine: geographical analysis and finding solutions. Kherson : zb. nauk. prats [in Ukrainian].
3. *Mostova, I.O.* (2011). Kirovohrads'ka rehional'na systema rozselennya: osoblyvosti suchasnoho stanu ta transformatsiy [Kirovograd regional settlement system: features of the current state and transformations]. Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiya – Economic and Social Geography. Vol. 62, 118-123 [in Ukrainian].

4. *Mostova, I.O.* (2012). Sotsial'no-ekonomichni chynnyky formuvannya rehional'noho rynku pratsi Kirovohrads'koyi oblasti [Socio-economic factors in the formation of regional labor market in Kirovograd region]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova – Scientific Journal of the National Pedagogical University of M.P. Dragomanov*. Vol. 15 (27), 172-176. Kyiv [in Ukrainian].
5. *Divel', L.B.* (Eds.). (2011). Statystychnyy shchorichnyk Kirovohrads'koyi oblasti za 2010 rik [Statistical Yearbook of Kirovograd region in 2010]. *Holovne upravlinnya statystyky v Kirovohrads'kiy oblasti* [in Ukrainian].
6. *Semykina, M.V.* (Eds.). (2008). Trudovyy potentsial Kirovohrads'koyi oblasti: stan ta perspektyvy rozvytku [The employment potential of Kirovograd region: Status and Prospects]. Kirovograd [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 06.12.2013

И.О. Мостовая,

канд., геогр. наук., млад. науч. сотрудр. Института демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, 03032, Киев, бул. Т. Шевченко, 60,
E-mail: mostovajairina@yandex.ru

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ НА СИСТЕМУ РАССЕЛЕНИЯ

Динамика численности населения является наиболее обобщающим критерием оценки демографических процессов, размещения населения и, как следствие, трансформации поселенческой сети. Состояние демографических процессов отражает мозаичную картину воспроизводства населения в регионе. Кроме того, миграции имеют непосредственное влияние на формирование системы поселений, особенно когда речь идет об экономически активном населении.

В 2012 году численность населения Кировоградской области составляла 1002,4 тыс. человек, и, по сравнению с данными переписи населения 1989 года, уменьшилось на 232 тыс. человек. Население Житомирской области уменьшилось на 274,4 тыс., Сумской – на 289,9 тыс., а Черниговской – на 332,7 тыс. человек. Основным фактором сокращения населения в данных областях является естественное его сокращения (депопуляция), вызванное рядом социально-экономических, демографических и социально-психологических факторов.

В сельской местности возрастная структура населения хуже для его воспроизводства, чем в городах, поскольку часть населения в возрасте старше трудоспособного, например, в Кировоградской области составляет 29,1%, а лица трудоспособного возраста лишь 54,5%.

За 22-летний период (1991–2013) плотность населения Житомирской области уменьшилась на 17,6%, количество населения – на 272,2 тыс. человек, миграционные потери составляют 88,9 тыс. человек, в результате чего с учета снято 42 села. За тот же период плотность населения Сумской области уменьшилась на 19,7%, а абсолютное его количество – на 280,4 тыс. человек, миграционные потери составляют 44,0 тыс. человек, как следствие, из учета снято 35 сельских поселений. Черниговская область потеряла 39 сельских населённых пунктов из-за снижения плотности населения и общего его количества.

Интенсивность естественного сокращения населения Кировоградской области в период с 2000 по 2011 год имела тенденцию к уменьшению и в расчете на тыс. жителей составила 7 человек в 2011 году против 10,5 человек в 2000 году.

Городские жители Кировоградской области составляют 61,7%, а сельские – 38,3%. Ситуация кардинально отличается от той, которая была в 1939 году, когда численность населения составляла 1,2 млн человек, а сельское население составляло 81,6% от общего его количества. В середине 70-х годов XX века численность городских и сельских жителей в регионе была одинаковой. Стремительный рост городского населения произошел в конце 70-х годов и был обусловлен строительством новых предприятий городов Александрия, Кировоград и Знаменка. Сельское население численно уменьшалось в связи с популярностью городского образа жизни и миграцией в города.

Итак, для региональных систем расселения регионов характерны такие основные черты, как сокращение общей численности населения, уменьшение населения сельских поселений и рост

населения в городах. В результате наблюдается тенденция к исчезновению малых сел. Сокращение населения в областях обусловлено как естественным движением, так и высокими показателями эмиграции. А это, безусловно, отражается на сети поселений, поскольку основная часть населения концентрируется у городов – промышленных узлах. Как следствие, взаимное влияние расселения населения, его миграций и демографических процессов за 20-летний период в Кировоградской области проявилось в уменьшении плотности населения региона на 18,2%, трансформациях системы расселения в направлении уменьшения густоты сельских населенных пунктов и изъятии из учета 21 села. Стремительное миграционное сокращение населения исследуемых регионов (прежде всего, сельского) началось с 1992 года.

Ключевые слова: *депопуляция, демографические показатели, миграция, система расселения.*

I.O. Mostova,

Ph.D. in geogr, Junior Researcher, Ptukha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 03032, Kyiv-32, bul. T. Shevchenko, 60, E-mail: mostovajairina@yandex.ru

DEMOGRAPHIC SITUATION AND ITS IMPACT ON THE POPULATION SETTLEMENT

The article deals with the general laws of migration, demographic and settlement processes and their interaction within the depressed regions. Basic demographic tendencies in the Kirovograd region are carried out. The population development, gender dynamics and its age structure and features of natural motion are analyzed in region-wise of the particular administrative units. Reasons for depopulation and «aging» of the population in the Kirovograd region are defined. Grouping of administrative units in a particular area is carried out based on the indexes of natural motion of the population.

The migration rates within the region and main reasons for internal regional, interregional and international migrations are described. The features of migratory reduction of the population in rural areas and municipal settlements are under analysis.

The basic components of Kirovograd sub-settlement system are distinguished. The negative effects of settlement processes are under investigation. The quantitative ratio of urban and rural areas is analyzed. The density of population and density of settlements in the region is characterized.

The basic features of Kirovograd sub-regional settlement system are pointed out. Among them we distinguish the decreasing total number of the population; decreasing population in rural communities and increasing population in urban areas.

Kirovograd regional settlement system is characterized by basic features such as the reduction of the total number of population, depopulation in rural settlements and growth of population in the cities. As a result, small villages are disappearing. The reduction of population in the region is determined as the natural movement, and high rates of emigration. As a result, the mutual influence of the settlements of population, migrations and demographic processes during the 20-year period manifested in reduced density of population in the region by 18.2%, in settlement system transformations, reduced density of rural settlements and withdrawn from the account of 21 villages. The rapid migration reduction of the population (especially rural) has begun in 1992.

It is concluded that the decline in population in the studied areas is caused by both natural movement and high levels of emigration. It is reflected in the network of settlements, because the bulk of the population is concentrated near the industrial hubs.

Key words: *depopulation, demographic indicators, migration, settlement system.*